

Orbán Gyöngyi

HORVÁTH ANDOR
ESSZÉI MINT HITELES
OLVASATI MINTÁK

Horváth Andor *Montaigne köpenye* című esszékötete, amely a Kriterion Könyvkiadónál jelent meg 1985-ben, tizenkét írást tartalmaz, amelyek közül az első tíz az újkori francia prózairodalom jelentős műveit mutatja be – sorrendben Montaigne, Saint-Simon, Diderot, majd az „érzelmi reformáció” három híres francia regényének, a *Clèves hercegnőnek*, a *Manon Lescaut*-nak és az *Adolphe*-nak az invenciózus együtt-olvasási kísérlete után következnek Balzac, Stendhal, Flaubert, Roger Martin du Gard, Malraux, és Camus művei –; ezt követően olvashatjuk *A francia költészet századai* című líratörténeti összefoglalót; végül a kötet utolsó darabja, az *Olvasónapló* tizenhat recenziót tartalmaz a '80-as évek első felében frissen megjelent magyar, román és francia nyelvű művekről – köztük Kovács András Ferenc első verseskötetéről, a *Tengerész Henrik intelmeiről*, Camil Petrescu 1984-ben megjelent publicisztikai kötetéről, Roland Barthes *Mitológiák* című könyvéről vagy Umberto Eco *A rózsza neve* című regényéről, amelynek fejezetei nálunk először román fordításban voltak olvashatók a *Secolul 20* folyóirat 1983-as számaiban.

A kötet tartalomjegyzékének ismertetése azonban önmagában igen keveset tud elmondani annak valódi tartalmáról, még kevesebbet arról a meglepően friss, eleven és elevenítő, magával ragadó, szemléletet formáló hatásról, amelyet az olvasó magamagán tapasztalhat, miközben bekapcsolódik annak a gondolatáramlásnak a sodrásába, amelyet az írások szakadatlanul előhívnak. Amit a szerző a kötetborítón olvasható fülszövegben ír az irodalmi olvasat közvetítésének, tehát a műinterpretációnak a nehézségeiről – „Nagy művek helyett beszélni: kockázatos és hálátlan feladat” –, azt az ő kötetéről szólni szándékozó olvasó is megtapasztalhatja valamiképpen: hogy tudniillik tartalmi összefoglalókkal lehetetlen visszaadni ezeknek az

írásoknak a szövegformálásban, kompozícióban és hanghordozásban testesülő „mondó” és felismertető erejét, vagyis ezek a szövegek – az irodalmi alkotásokhoz hasonlóan – helyettesíthetetlenek. A fülszövegből vett idézet folytatását – amely a kötet egésze felől olvasva mintegy összefoglalni látszik, pontosabban visszautal a kötet egészében sokrétűen és árnyaltan kibontakozó interpretátori hitvallásra – szívesen magáénak érezheti az ő könyvének olvasója-bemutatója is: „De örömök forrása is. Elvégre sosem vagyunk olyan jó társaságban, mint amikor klasszikusok között forgolódunk. Sosem érezzük át mélyebben, hogy azok a valódi kortársaink, akik a maguk távoli üzenetével gyarapítják elménket. Velük és általuk válik bensőséggé is, meg nyitottá is szellemi otthonunk, amelyben a magunk teremtette rend, értelem és szépség uralkodik. / Hálás a hivatása annak, aki a remekművek nevében beszél, ha elvezeti hozzájuk olvasóját!”

Mi lehet a titka annak, hogy az esszéírónak ez a több mint három évtizeddel ezelőtt vállalt hivatása – átítelve az azóta eltelt idő kulturális, módszerbeli, szemléletbeli, ízlésbeli változásaiból adódó akadályokat – ma is töretlenül képes beteljesedni, s hogy olvasatai – azzal egyidejűleg, hogy természetesen magukon viselik a ’80-as évek kritikai gondolkodásának jellemző jegyeit – mégsem tűnnek idejétmúltaknak a mai olvasó számára; ellenkezőleg: „valódi kortársakként” szólnak hozzánk?

Erről nemigen lehet számot adni a kötetben olvasható olvasatoknak, az olvasatok tartalmának a pusztá ismertetésével; hanem inkább azt kellene megpróbálnunk, hogy reflektáljunk – mégpedig a magunk olvasási tapasztalatában – a meggyőző erőnek azokra az írásmódban rejlő forrásaira, amelyek az olvasót úgy vezetik egyre közelebb a bemutatott szövegekhez, hogy – újabb és újabb váratlan perspektívákat felkínálva a szemlélésükhöz – mintegy érdekeltté teszik őt az olvasásban. Más szavakkal: hogyan is történhet meg az, hogy az esszé írója az együtt-olvasás szituációjában találja magát, mégpedig egy nagyon avatott és megbízható olvasó *társaságában*?

A közös olvasási szituációba bevontságunknak ez a felszabadító alapérzése már az első oldalaktól kezdve az interpretátori magatartásnak a kötet egészében mindvégig érvényesülő sajátosságából adódhat: abból, hogy értelmezéseit sohasem rendeli alá az egyedül érvényes bemutatás eszméjének. Nincs nyoma itt a jelentés birtokbavételére, uralására utaló törekvésnek, nem találkozunk véglegesnek szánt értelmezői kinyilatkoztatásokkal, amelyeket gondolkodás nélkül kellene elfogadnunk; ellenkezőleg, észrevétlenül bevonódunk az értelem keresésének a kötet egészén végighúzó törekvésébe. Az esszéíró sehol nem hangsúlyozza sem a tárgyával, sem olvasójával szem-

beni interpretátori autoritását, ehelyett gyakorta megosztja velünk befogadói tapasztalatát: „Mi sem nehezíti meg jobban az eligazodást egy ember lelkében, mint a világosságot ígérő elemzés – talán ezzel az Adolphe stílusának mintájára szabott maximával a legkönnyebb jellemezni azt az érzést, amelyet a regény első fejezete kelt az olvasóban.” (63); máskor egyenesen felajánlja a részvételt a szöveg érzékelő megértésének eseményében: „De tegyünk egy rövid sétát az *Emberi színjáték* világában” (84); „Próbáljuk meg egymáshoz való viszonyuk szerint felvázolni a főbb szereplők helyét – hibátlan szerkezet tárul elénk” (98). Máshol váratlan nézőpontokból tett friss megfigyelések megosztásával tesz bennünket is érdekeltté abban, hogy vele együtt haladjunk a meditatív olvasásban: „Ahogyan Pascal megpróbálja az istenhitet észszerű érvekkel alátámasztani, úgy kísérli meg Saint-Simon a társadalom arisztokratikus rendjét a józan ész szabályaiba foglalni: mértani szellemben öltöztetve vele búcsúzik az arisztokratikus világrénd. Ez a világnézet, mint minden meggingathatatlan meggyőződés, egyszerre nevetséges és patetikus.” (22–23)

A kötetet indító Montaigne-esszé újraolvasásakor – tehát a végigolvasott könyv egésze felől visszatekintve – tűnik fel, hogy már a legelső mondatok hogyan mutatnak előre a vállalkozás jellegére és összetettségére, illetve hogyan sűrítik magukba – mintegy utólag hitelesítve is – mindazt, ami a folytatásban kibontakozik. Ezt olvassuk: „»Mindnyájan Gogol *Köpenyéből* jöttünk ki« – mondotta Dosztojevszkij az orosz regényírókról. Nem okkal érezzük-e, hogy négy évszázad nemcsak a francia, hanem európai irodalma félig-meddig az *Esszék* szerzőjének köpenye alól rajzott elő?» Azonnal hat ránk és magával ragad a hangvételben és beszédmódban megnyilatkozó kérdező érdekelttség, amellyel a szerző a tárgya felé fordul, s az, hogy ebbe a kérdezésbe olvasóját is barátságosan bevonja a többes szám első személy alkalmazásával. Kitűnik továbbá, s különösen az újraolvasásban válik nyilvánvalóvá, hogy a kérdésnek nem annyira tárgya, mint megszólítottja lesz a modernitás francia, s rajta keresztül a teljes európai irodalom, ugyanis úgy kérdez – fejezetről fejezetre haladva kitartóan ugyanannak a problémakörnek az ismételt, más-más dimenzióban történő megfontolását lehetővé téve –, hogy közben engedi kérdezni is magát a szóban forgó szöveg-hagyománytól, mintegy „felhangosítva” a hagyomány által *neki*, azaz *nekünk* feltett kérdéseket. Ebből a hermeneutikai körökben ismétlődő kérdés-módból adódik a kötet különös szerveződése és egységessége: az olvasásban előrehaladva úgy érzékeljük, hogy a gondolatmenet kibontakozása egy fej-

lódési ívet követ, miközben az egyes szövegek önmagukban is egy-egy többirányú kérdés feszültségivére épülnek.

Az indító mondatok ugyanakkor nyílt utalást tartalmaznak a kérdezőnek ahhoz a kulturális hagyományhoz való hozzátartozására, amelynek egyik lehetséges forrás- vagy inkább fókuszpontjaként a 16. századi *Esszék* szerzőjét, Montaigne-t nevezi meg és mutatja be, valamint kapcsolódási szándékára is ehhez a műfaji hagyományhoz. Ezzel mintegy előrejelzi a tartózkodását attól, hogy valamiféle végső, totalizáló végeredményre juttassa el a válaszkereső gondolatmunkát, hiszen *az esszé: kísérlet*, amelynek rendeltetése, hogy a tradíció által ránk örökített szöveghagyományt újra megszólaltassa, beszélővé tegye a történeti távolság következtében megváltozott hermeneutikai szituációkban. Ez nemcsak az elfeledett tradíció kreatív újraaktualizációjának feladatát rója az értelmezőre, hanem annak felismerését is, hogy az olvasásnak újra meg újra ki kell szabadítania a szöveget a magától értetődés burkából, amelyet az értelmezési hagyomány szőtt köréje. A hiteles olvasatnak ezért leginkább esszé formájában kell megvalósulnia, hiszen a szövegek csak az újraolvasás, az ismételt elsajátítás kísérleteiben tudnak egyáltalán számunkra eleven erővel megszólalni. Ezért az olvasás és a hozzá tartozó értelmező beszéd – a megközelítés horizontjainak kimeríthetlenségéből adódóan is – befejezhetetlen és lezárhatatlan.

Horváth Andor esszékötete – önnön megvalósulásával – rejtett polémiát tartalmaz azzal a régóta, máig tartóan mélyülő és a köztudatba is beivódó gyanúval szemben, amely az esszé műfaját pusztán szubjektív, impresszionisztikus, csapongó, logikátlan beszédmódként bélyegzi meg, amely éppen ezért nem veendő/vehető komolyan a tudományosság világában. Ezt a gyanút cáfolja – sok egyéb mellett – a kötetten végigvonuló kérdésnek az a fentebb már említett következetességgel végigvitt rendje, amely lenyűgöző variabilitásával újabb és újabb váratlan felismerésekre ad alkalmat, s amely rend a kompozíció minden merevségtől mentes fegyelmeről tanúskodik. Ehhez társul a módszerességnek az a következetesen végigvitt fegyelme, amely az ő esetében nem a vizsgált szöveghagyománynak bizonyos módszertani sémákba kényszerítését jelenti, hanem fordítva: mindazoknak az előmunkálatoknak a módszeres elvégzését, amelyeket az adott szöveg igényel magának annak érdekében, hogy újra megszólaltathatóvá váljék. Így minden értelmezéshez hatalmas szövegtörzs ismerete társul, amelyet megnyerő természetességgel és könnyedséggel kezel. Egy-egy szöveg értelme sohasem önmagában, hanem a lehető legteljesebb intertextusának – naplók, levelek, emlékiratok, hagyatékokban fennmaradt feljegyzések

tömkelegének, az adott életmű kanonizálódott és feledésbe merült darabjainak – sok oldalról történő bevonásával bontakozik ki előttünk. Olvasás közben lenyűgöz az az erősödő benyomásunk, hogy a szövegek egymáshoz rendelése nem esetleges és nem is önkényes alapon történik; az intertextuális utalásokat ugyanis maguk a szövegek rejtik magukban, s az értelmező nem tesz mást, mint azt, hogy a szöveg utasításainak alárendelődve elvégzi – pontosan és akkurátusan – az összes rá háruló, nem kevés és nem könnyű olvasói munkát, nem tévesztve szem elől azt a gazdag történeti, társadalmi, kulturális utalásrendszert sem, amely a szövegeket körülveszi.

Ez a „nem tesz mást” azonban a legmélyebb gondolatmunkával együtt járó szerénység és bölcsesség megnyilvánulása, a műveltséggel rendelkezők szerénységéé és bölcsességéé. Horváth Andort olvasva, az ő társaságában a valódi műveltség biztonságot adó vonzáskörében találhatja magát az ember. A műveltség – ahogyan Horváth Andor esszéiben megmutatkozik – elsősorban nem nagy mennyiségű lexikális ismeret fejből tartását és birtoklását jelenti, hanem az eszmélkedő olvasás állandó munkájában, gyakorlatában képződő, összefüggésteremtő képességet; nem szűnő figyelemgyakorlatot, az egészben látás műveleteit; a szemlélet tágasságát jelenti, amely a tények mögött látni és láttatni tudja azt a bölcséleti dimenziót, amely életkérdésekké teszi a megértés kérdéseit.

A valódi műveltség lemondást jelent az igazság birtoklását célul kitűző, totalizáló gondolkodás gőgjéről, azáltal, hogy – miként az a Montaigne-esszéiben olvasható – a művelt ember, aki „élményszerű otthonossággal” mozog a hagyomány világában, nemcsak arra képes, hogy függetlenné váljon, akár a hivatkozott tekintélyek ellenében is, a gondolkodást fogva tartó gondolatoktól, hanem arra is, hogy „a világ dolgain túl elemzés tárgyává tegye tulajdon tudását és ítéleteit is” (8). Montaigne – olvassuk Horváth Andor esszéjében – azt a józan felismerését, hogy „az ember esendő, tudása megbízhatatlan, ítélkezése forgandó” (8), önmagára is érvényesnek tartja, „tulajdon kételyét megosztja olvasójával” (8), „finom iróniával” tekint önmaga tudására is. A kötet elején olvasható Montaigne-portréban az újraolvasáskor visszatükröződni láthatjuk valamiképp a portréíró Horváth Andor önarcképét is, aki vonásaiban, egész habitusában hordozza az említett „finom iróniát”, annak a szerénységnek a kifejeződéseként, amellyel a gondolkodó tudomásul veszi az elérhető tudás mindenkori részlegességét, töredékjellegét az egészszel szemben, mely birtokolhatatlan. Ez az irónia magában hordozza ugyanakkor – kimondatlanul – annak az ugyancsak az újkorban keletkezett és máig érvényesnek tartott tudományosművészetnek a kritikáját

is, mely az „objektivitás” követelményének örve alatt voltaképpen a világ ember általi totalizáló birtokbavételét tekinti céljának, nemcsak a természet-, de a humán tudományok, így az irodalomtudomány területén is.

A jó esszépróza Montaigne-től kezdődően példát és mintát ad arra a nagyon korszerűnek tekinthető megismerői/olvasói magatartásra, amely – éppen a tárgyilagosság érdekében – képes felvállalni önnön szubjektivitását mint bármely megértés alapfeltételét, ami nem önkényességet jelent, hanem a megértés határainak a belátásával jár, ami éppen hogy megóv az önkényességtől, és képessé tesz a szöveg igazságigényének az elismerésére, akár az értelmező előítéleteinek ellenében is. Ez az olvasói magatartás Horváth Andor esszéiben többek között a beszédmódnak abban a vonzó sajátosságában is érzékelhető, amellyel egyszerre juttatja kifejezésre közelségét és ugyanakkor távolságát a bemutatott szövegektől: „tárgyilagosan érzékeny” elemzései „távolságtartóan személyesek”.

A kötetben bemutatott olvasatok vezérszólama: a „condition humaine”, az emberi egzisztencia problémájának végigkövetése a francia irodalomban, pontosabban ennek a problémának a „visszakövetése” Malraux-tól (akitől a probléma elnevezése származik) Montaigne-ig (akinek az esszéi magának a problémának a megjelenéséről tanúskodnak), sőt, *A francia költészet századai* esszéiben a probléma megjelenésének előzményeiig, majd tovább, Camus Sziszüphosz-esszéjében megrajzolt sorsáig. A „condition humaine” fogalmának egyik lehetséges, hiteles magyar megfelelőjeként a számunkra ismerősen hangzó Vörösmarty-verssört ajánlja az esszéíró: „Mi dolgunk a világon?”; de a kötetben máshol is fel-felcsendülnek emlékeztető utalások a magyar irodalom közös emlékezetünkben őrzött példáira (pl. Madáchra, Adyra, Móriczra, Székely János Caligula-drámájára). A modern személyiség drámai „élettörténete” bontakozik ki az olvasatok sorában, ami egyben az újkori európai kultúra drámáinak, válságosnak érzékelt története is. Azonban az esszéíró-olvasó személyes érintettsége – érezhető, ahogyan olvasmányjaiban a távolságtartás követelményét betartva ugyan, de saját korának életproblémáira keresi szenvedélyesen a választ, miközben a változó időben és a legváltozatosabb helyzetekben megnyilvánuló egyéni kiútkereséseket, illetve magatartás-lehetőségeket szemléli: bevallottan is *magatartásmintákat* keres – az esszéket az önmagára kérdező írástudó rejtett vallomásává avatják, miközben az írás-olvasás morális tétjéről is tanúskodnak. Vagyis arról, hogy a hiteles olvasat nem tisztán szaktudományos kérdés, hanem az egzisztenciát mélyen érintő etikai kérdés is, valódi életkérdés.

Ha egy mondattal próbálnám indokolni, miért is ajánlhatom Horváth Andor esszéit korszerű olvasati mintákként a mai olvasók figyelmébe, a leginkább az ő könyve Malraux-fejezetéből vett idézettel tehetném meg ezt: „Hatásának talán mindössze ennyi a titka: képzeletben mindenkit bekapcsolt a kevesek szellemi áramkörébe.” (158)